

The Muntakhab Şivān al-Ḥikmah of ABŪ SULAIMĀN AS-SIJISTĀNĪ
(Arabic text, Introduction and Indices by D. M. Dunlop, 1979)
(A IV/4973):

Ebū Suleymān es-Sicistānī'nin bugün elimizde bulunmayan Şivānu l-ḥikme'si, h. IV. (m. X.) asırda Arapça olarak kaleme alınmış bir felsefe tarihidir. Bu eser, müellifinin kuvvetli şahsiyetinin de tesiriyle, İslām dünyasında tetimme, müntehap ve ihtisar şeklinde bazı çalışmalara mevzu olmuştur. Böylece, halen elimizde olmamasına rağmen, Zāhīru d-dīn 'Alī el-Beyḥākī'nin (v. 565/1169; hk. bk. GAL I, 324, Suppl., I, 557-8; Mu'cemu l-mu'ellifin VII, 96-97) *Tetimmetu şivāni l-ḥikme'si* ile D. M. Dunlop tarafından neşredilmiş bulunan müntehabatı vasıtasıyla, sahasının okuyucularına faydasını sürdürebilmiştir. Şivānu l-ḥikme'nin bilhassa Grek felsefesi ile ilgisi içinde, İslām felsefesi tarihi için arzettiği ehemmiyet, 1930 lardan beri Martin Plessner, Muḥammed Şafī, Paul Kraus v.d. araştırmacıların dikkatini çekmişti. Bunda, oldukça erken bir tarihte kaleme alınmış olan eserin, tetimme ve müntehabından da kısmen anlaşılan seviye ve hacimli muhtevasının büyük hissesi olmalıdır. Yoksa Şivānu l-ḥikme, Arap edebiyatında tarzının ne ilk ne de son eseridir.

Tabiî ilimler sahasında Hellen dünyasıyla ilk temâsın, daha Emevîlerin ilk zamanlarında, veliahd *Hâlid b. Yezîd b. Mu'âviye* (v. 101/719) ile başladığı (bu hususta bk. *A. S. Furat, Arap edebiyatında ilk ansiklopedik eserler*, s. 301 (İslām Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, VII, 1978) ve Abbâsiler zamanında, bilhassa halife el-Me'mûn devrinde (hüküm yılları 198-218/ 813-833) büyük merhaleler kat'ettiği gözönüne alınırsa, müslümanların, aynı zamanda tabiî ilimlerle de meşgul olmuş bulunan Grek filozoflarını daha o sıralarda tanımak isteyişleri yadırganmıyacaktır. Milâdî VI. asrın ilk yarısında yaşayan ve Arapların *Yahyâ en-Nahvî el-İskenderânî* diye tanıdıkları Johannes Grammatikos (hk. bk. GAS III, 157-160) birçok tıbbî eser kaleme almış ve bu arada bir de *Târîhu l-etibbâ* yazmıştı ki bu eser İshâku b. Huneyn'in (v. 298/910) *Târîhu l-etibbâ'sı* ile Şivānu l-ḥikme'nin müntehabının (bk. s. 14; tercüme-i hâli için bk. 110-112) kaynaklarından birini teşkil edecektir.

Grekçe eserlerin Arapçaya tercümesi ile göz tıbbı, ışık ve görme mevzularında büyük hizmetleri geçmiş bulunan Huneyn b. İshâk (v. 260/873; hk. bk. GAS III, 247-256) bir de *Nevâdiru l-felâsife ve l-ḥukemâ* adlı bir eser yazmıştı. Maalesef elimizde bulunmayan bu eseri h. VII. (m. XIII.) asrın büyük tıp tarihçisi İbnu ebî Useybi'a'nın (v. 668/1270) *'Uyūnu l-enbâ fî tabakâti l-eṭibbâ'sından* (bk. nşr. Müller I, 28-29) öğreniyoruz. D. M. Dunlop'un haber verdiği bu eser, yine onun işaret ettiği gibi, Muḥammed b. 'Alī b. İbrâhim b. Aḥmed el-Enşârî tarafından Âdâbu l-felâsife adı altında işlenmiştir (bk. Introduction, XIV). Hicrî 215-298 (m. 830-910) yılları arasında yaşamış oğlu İshâk b. Hunayn'in bize kadar birçok yazmalar halinde (bk. msl. Hekimoğlu 691/4 (125a-126b; Ayasofya 4850 (86b-88a) ; eser hakkında daha geniş bilgi için bk. GAS III, 267-8) gelmiş bulunan *Târîhu l-eṭibbâ'sı* (bu eser Rosenthal tarafından neşredilmiştir: Oriens 7/1954/55-80) bugün bu mevzuda elimizde bulunan en eski eserdir. Babası Huneyn b. İshâk'ın mezkûr faaliyetleri

yanında oğlu İshâk b. Huneyn'in ilgisini daha ziyade tıp târihinin çektiği görülmektedir.

İslâm dünyasının çok yönlü şahsiyetlerinden biri olan sadece tarih ve coğrafya ile değil fakat ilâhiyat, siyâset, dil ve felsefe ile de uğraşmış olduğu görülen Ebu l-Hasan 'Alî el-Mes'ûdî (v. 345/956; hayatı ve eserleri için bk. GAS I, 332-336) *et-Tenbîhu ve l-işrâf*'ında (bk. nşr. 'Abdullâh İsmâ'îl eş-Şâvî, Kahire 1357/1935, s. 97-106) Greklere de yer verir. Ama onun bizi daha ziyade alâkadâr eden eseri, bu kitabında haber verdiği (s. 104) *Funûnu l-me'ârif ve mâ cerâ fi d-duhûri s-sevâ-lif*'idir. İçinde felsefe ile Grek filozoflarından bahsettiğini haber verdiği bu eseri ne yazık ki bugün elimizde değildir.

Felsefe tarihinin bu kronolojik tertibi, sonunda bizi şivânu l-hikme'nin sahibi Ebû Süleymân es-Sicistânî'nin muâsırlarından Ebu l-Hasan el-Âmirî'nin, *el-Emed 'ala l-ebed*'i ile karşı karşıya getirir. Eserinde daha çok kendi görüşlerine yer vermiş olan el-Âmirî, Müntehab'a göre, Horasan'da felsefe tahsili yapmış, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'den okumuş bir filozof olup, Bağdad'a gelmiş ve orada üstünlüğünü kabul ettirmişti (bk. s. 127). Kendisini ilim ve edebiyat hâmisî vezir *Ebu l-Fa'zl b. el-'Amîd*'in huzurunda gören Ebû Süleymân es-Sicistânî, herkes gibi onun da mezkûr vezirin bilgisine hayran olduğunu nakleder (s. 137). Ebu l-Fa'zl b. el-'Amîd'in h. 360 (m. 970) de vefatı üzerine, ilim ve edebiyat muhitlerine gösterdiği ilgi, h. 363-366 (m. 973-976) yılları arasında oğlu Ebu l-Feth b. el-'Amîd tarafından devam ettirilmiştir. Huzurunda akdedilen meclisler, Ebû Hayyân er-Tevhîdî, Ebû Süleymân es-Sicistânî, Ebu l-Hasan el-Âmirî, Ebû Sa'îd es-Sîrâfî ve Ebû İshâk eş-Şâbî gibi sahalarının otoritelerinin buluşarak edebî, felsefî ve ilmî münâzaralar da buldukları mahaller olmuştur. Daha sonraları h. 370-380 (m. 980-990) de vezir İbnu Sa'dân'ın himâyesinde toplanan bu meclislerin devamlı üyelerinin başında şüphesiz ki, geniş ve güvenilir felsefî bilgisiyile diğerlerinin takdirini kazanmış olan Ebû Süleymân es-Sicistânî gelmektedir.

Müntehab'ın temelini teşkil eden Şivânu l-hikme'nin müellifi Ebû Süleymân es-Sicistânî, haklı şöhretlerine rağmen, hakkında pek fazla ilgi sahibi olmadığımız filozoflardan biridir. Kendisi devrin İbnu Hıbbân, Talha en-Nesefî gibi önde gelen âlimleri ile birlikte Sicistan emiri Ebû Ca'fer b. Bânüyeh'in sarayında bulunmuştu. Müntehab'ta yeralan tercüme-i hâli herhalde, müellifinin, intihabın da hudutlarını aşarak yaptığı büyük tassarrufların bir tezâhürüdür. Burada yeralan bilgiler şöyle hülâsa edilebilir: Ebû Süleymân Muhammed b. Tahir b. Behrâm, doğruluk ve iffet içinde geçirdiği gençliğinde, önce fıkıh tahsil etmiştir. Hanefî mezhebinden olup Sicistan meliki Ebû Ca'fer b. Bânüyeh'in nedimi olmuştur. Onun Ebû Hayyân er-Tevhîdî ile sıkı bir temas halinde olduğu muhtelif mevzûlarda ondan naklettiği rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Yine bu rivâyetlerden h. 370 (m. 980)'e doğru Bağdat'ta olduğu; Ebu l-Feth İbnu l-'Amîd'in h. 364 senesinde Bağdad'a gittiğinde Ebû Süleymân'ı sorduğunu ve onun tarafından ziyaret edilmesi için gayret sarfettiği halde Ebû Süleymân'ın imtina edip gitmediği, bir bahar günü, arkadaşlarından bir grupla sahraya doğru gezintiye çıktığı ve *el-Buhârî* nisbesiyle mâruf bir talebesi bulunduğu görülmektedir.

Ebū Suleymān Sicistānî'nin, ana hatlarıyla muhtevası verilen bu tercüme-hali dışında, Muntehab'ta dikkat çekecek derecede az zikredilmesi, mevcut rivayetlerin birçoğunun et-Tevhîdî'ninkilerle aynı oluşu, eser sahibinin, girişte söylediklerinin aksine, intihabta büyük tasarruflarda bulunduğunu göstermektedir. Ama bütün bunlara rağmen kitabın, IV. hicri asırda yaşamış bir büyük filozofun bugün elimizde bulunmayan eserinden seçme yoluyla kaleme alınışı, kendisine gösterilen büyük ilginin temeli olmuştur.

Muntehab'ın müellifi, hemen girişte, hakimlerin yaşadıkları devirleri, isimlerini ve sözlerinden bazılarını tesbit etmeği düşündüğünü, bunun için de Sivānu l'-hikme'den seçmeler yaptığını söyler. Çalışmasına ayrıca *Zahîru d-dûn Ebu l-Hasan b. Ebi l-Kâsım el-Beyhâkî'nin K. Tetimme şivāni l-hikme*'sini eklediğini ve sonuna da *İtmāmu t-tetimme* adını verdiği ve içinde son devirde yaşamış hakimlerin şiirleriyle yaşadığı yılları kaydettiği bir risāle eklediğini ilāve eder. Daha sonra, başvurduğu eserlerde, yaşadığı yıllar hakkında farklı rivayetler bulunduğundan, bu hususlardaki mes'ûliyetkeri sahiplerine iāde ederek, bu rivayetleri olduğu gibi zikretmek gerektiğini söyleyen müellif, ilk filozof ve hakimleri anlatmağa başlar. Ele aldığı *Thales, Anaximandros, Anaximenes, Anaxagoras, Parmenides ve Archelaus* Yunan felsefesinin ilk büyükleridir (s. 3-4). Ancak burada felsefenin ilk mümessillerinin *Pythagoras, Heraclitos, Epikuros, Empedokles, Sokrates, Platon, Aristoteles* ve *Zenon* olduğunu ifāde eden bir rivayet te vardır. Bunları teker teker ele alıp ana düşünceleriyle birlikte anlatan müellif, daha sonra da Ebu l-Hasan el-'Āmirî'nin eseri el-Emed 'ala l-ebed'te, felsefenin başlangıcına dâir kaydettiği diğer bir görüş üzerinde durur. Buna göre ilk hakim, Lokmān el-Hakim'dir. Empedokles onun talebesidir; bu gurupta *Pythagoras, Sokrates, Platon ve Aristoteles* yer almaktadır.

Muntehab'ta yer - yer felsefe tarihinin dışına çıkıldığı da görülmektedir. Yazının icadı (s. 11), İranlıların hikmeti Yunanlılardan alması (s. 12), astronomi ve hesap ilimlerinin doğuşu (s. 12-13), tıp (s. 13-14), Yunanistan'da tıp târihi ve ilk tabloları (s. 15 v. d.) daha ziyāde kültür ve ilimler tarihinin ilgi çekici mevzûlarıdır.

Eserin 26-100. sayfaları, yukarıda zikredilen filozofların daha teferruatla ele alındığı kısımdır. *Thales*'den (s. 26-28) itibaren *Galen*'e (:Cālinus, s. 104-110) kadar 135 fizyoloğun gözden geçirildiği bu bölümde, kendilerine büyük yer ayrılmış olanlar arasında *Pythagoras* (s. 29-34), *Sokrates* (s. 34-36), *Platon* (s. 36-39), *Aristoteles* (s. 39-48), *İskender Zü l-karneyn* (s. 48-56) *Diogenes* (s. 56-57), *Plotinus* (:eş-Şeyhu l-Yunānî, s. 58-60), *Hermes* (s. 63-66), *Solon* (s. 66-67), *Homer* (s. 68-72), *Hippocrates* (s. 74-78) bulunmaktadır. Kitabın daha sonraki kısmı İslām dünyasındaki hakim ve filozoflara ayrılmıştır. İlk olarak zikredilen (*Yahyā en-Nahvi el-İskenderānî*'den (s. 110-112) yazının başında tabibler târihi dolayısıyla bahsedilmişti. Burada yeralan 34 isim arasında bilhassa *Ebū Yūsuf Ya'küb b. İshāk el-Kindî* (s. 113-122), *Ebu l-Hasan Sābit b. Kurre el-Harrānî* (s. 122-125), *Ebu l-Hasan Muḥammed b. Yūsuf el-'Āmiri* (s. 127-129), *Ebū Suleymān Muḥammed b. Tāhîr b. Behrām es-Sicezî* (:es-Sicistānî, s. 136-139), *el-Hasan b. Miḳdād* (s. 140-142) *İbnu Miskeveyh* (s. 151-156), *Ebu n-Nefîs* (s. 158-161) ile *Ihvānu s-sefā* risālelerinin tahrir heyetinde yer almış *Ebū Suleymān el-Maḳdisî* (s. 161-163)'ye oldukça yer verildiği görülür.

Sadece büyük bölümlerinin kaydıyla ortaya çıkan yukarıdaki muhtevası bile, Müntehab'ın, dolayısıyla Şivānu l-hikme'nin, felsefe târihi için ehemiyetini ifadeye kâfidir Ancak burada müntehab müellifinin. bihassa İslâm âleminde yaşamış hakîmlerin tertibinde şahsi tasarruflarda bulunduğu da unutulmamalıdır. O, Şivānu l-hikme'deki bilgilerden seçtiklerini almış, bunlara *el-Emed 'ala l-ebed* v. d. muâsır kaynaklardan beğendiklerini ilâve ederek eserini yazmıştır.

D. M. Dunlop'un, müntehabı, elimizde mevcut yazmalara dayanarak tenkidli bir şekilde hazırlaması ve yer-yer alışılmamış bir şekilde de olsa *İbnu Ebî Useybi'a'nın* (v. 668/1270) '*Uyūnu l-enbâ'sı*' ile *Ebū Hayyan et-Tevhîdî'nin* (v. 414/1023) *el-Mukâbesât'ı* ve *el-Mubeşşir b. Fâtik'in* (v.445/1053) *Muhtâru l-hikem*'indeki ilgili rivâyetleri vermesi, şüphesiz ki neşrin değerini arttırmıştır. Metnin başında yer alan ve içinde Şivānu l-hikme'nin muhtelif cepheleriyle genişçe gözden geçirildiği önsöz (s. IX-XXXI), okuyucuyu gerekli hususlarda yeteri kadar tenvir etmektedir. Metinde geçen özel isimlerin, kitabın başında Lâtin harfleriyle bir liste halinde verilmesi (s. XXXIII XXXVII), sahasının okuyucuları tarafından şükranla karşılanacak bir hizmet olmuştur. Sonda, yine Latin harfleriyle verilmiş bir umûmî fihrist (s. 181-198), Arapça bilmeyenlerin bile eserin muhtevası hakkında etraflı bir fikre sahip olmalarına imkân verecek mahiyettedir. Neşir, bütün bu müsbet tarafları yanında, bilhassa noktalamalarla ilgili olarak, burada teknik imkânsızlıklar dolayısıyla gösterilemeyen çok sayıda tabii hatası ihtiva etmektedir ki bunların daha sonraki baskılarda tashih edilmesi yerinde olacaktır.

PROF. DR. AHMET SUBHİ FURAT